

OPBOUW

weekblad tot opbouw van het gereformeerde leven
uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

red. en sekr. riouwstr. 59, wormerveer
adm. kon. wilhelminalaan 38, leersum

R. Brands / Den Helder

EIGENWIJSHEID

Waar waart gij, toen ik de aarde grondvestte
(Job 38 : 4)

Zelfbeheersing is nodig

Job zat op een ashoop in alle eerlijkheid te razen tegen God. Op zich niets abnormaals. Je kunt als klein mens zo je bezwaren hebben tegen God en die mag je ook in alle eerlijkheid tegen Hem uiten en met Hem uitvechten. Maar daarbij zijn wel grenzen: er moet zelfbeheersing zijn, maar die zelfbeheersing mag nooit berusten op de onderdrukking van de waarheid, om maar de lieve vrede te bewaren. Dan liever eerlijke ruzie, desnoods met God. Maak van uw hart, ook tegenover God, geen moordkuil. Het is de kunst om tegenover mensen, maar ook tegenover God, in liefde en niet „ongezouten” de waarheid te zeggen, niet ongenadig. Jezus was vol van genade en waarheid (Joh. 1 : 14). En we zullen ook moeten bedenken dat wij voor God de onderdrukte waarheid van onze opstand tegen Hem toch niet kunnen verbergen en daarom mogen we in op liefde gegronde zelfbeheersing gerust uitrazen, of dat nu op de preekstoel is, of thuis in een gemakkelijke stoel of op de puinhopen van ons leven.

Iets onbedachtzaams

Job echter heeft in zijn gebrek aan zelfbeheersing teveel gezegd. Hij wilde het beter weten dan God en dat is eigenwijs. Immers God vergist zich niet. God overziet het heelal. De mens overziet nog niet eens zijn eigen korte leven, ook Job kon dat niet en al is Jobs gebrek aan zelfbeheersing tegenover God wel verklaarbaar, daarom is het nog niet goed te praten. Er kwam iets onbedachtzaams (psalm 141 : 3 in de oude berijming) over Jobs lippen. Hij verbeeldde zich dat hij de wereld beter kon besturen dan God.

Tegenover die onbedachtzaamheid van Job staat dan de vraag van God: waar waart gij, Job, toen Ik, God, de aarde grondvestte? Wel, het enige antwoord kan zijn dat Job er toen nog niet was. Maar toch was Job in Gods wereldplan opgenomen. „In Gods boek stonden alle dagen opgeschreven, toen nog geen daarvan bestond” (psalm 139 : 16). Mensen zijn op deze aarde mede opdat God een beetje plezier aan hen zou beleven, als speelgoed, zo zouden we naar aanleiding van psalm 104 kunnen zeggen. En zoals ouders schromelijk te kort schieten als ze speelgoed voor hun kinderen overbodig vinden, in de mening dat ze hun geld aan nuttiger dingen kunnen besteden, zo doet een mens, die zich niet graag „als speelgoed” aan God ter beschikking stelt voor Gods

plezier, God schromelijk tekort. Toen God de aarde grondvestte was daarbij ook „speelgoed” inbegrepen. En dat had de onbedachtzame Job niet bedacht toen hij tegen God tekeer ging. Bezwaren tegen God komen wel eens voort uit onbedachtzaamheid, uit mis-verstand.

Voorkomen beter dan genezen ?

Het is van heel groot belang om dergelijke misverstanden te vermijden: wij kunnen God nooit ten volle begrijpen. Wij denken wel eens, dat als wij de aarde hadden moeten grondvesten, we het heel wat verstandiger gedaan zouden hebben. Wij zouden een zondeval b.v. hebben voorkomen. Maar God heeft er de voorkeur aan gegeven niet te voorkomen, maar te genezen. En wie Gods genezing door Jezus Christus wil verbeteren, is grenzeloos eigenwijs: Waar was de mens toen God de menswording van Zijn Zoon bedacht ter genezing? We kunnen maar beter ophouden, want het schepsel, dat tot zijn Schepper probeert op te klimmen, maakt zichzelf alleen maar bespottelijk; we kunnen nooit dankbaar genoeg zijn, dat gemeenschap tussen God en mens alleen mogelijk is, doordat de Schepper is afgedaald naar het schepsel: Waar waart gij, toen Ik de aarde grondvestte waarop „uit 's hemels zalen” God zou neerdalen, in een kribbe, aan een kruis.

Wij zouden het nooit zo bedacht hebben. En Job zou verstandiger doen, wij trouwens ook, met wat bescheidener te zijn en een toontje lager te zingen.

Merkwaardig is het intussen dat de alwetende God een vraag stelt aan de niets wetende Job. God vraagt a.h.w. om inlichtingen: waar waart gij, toen Ik de aarde grondvestte. God weet zelf het beste het antwoord op die vraag. De mens kan God geen inlichtingen verschaffen. Nee, het is juist andersom: God verschaft juist inlichtingen aan de mens: God onderwijst de mens, wijst hem zijn plaats: God zou Zijn doel ook best wel zonder ons kunnen bereiken, maar Hij wil graag van ons de lof en de aanbidding ontvangen. En is dat nu teveel gevraagd? Hij heeft er toch recht op. Daarin ligt toch ook juist de zin van ons leven, een leven tot eer van God.

IN DIT NUMMER

189 Ds R. Brands, Eigenwijsheid	192 Prof. dr J. G. Knol, Maatschappijkritiek en bijbels perspectief (2 - slot)
190 Drs W. G. Rietkerk, Berthold Brecht of: Is het christelijk geloof een ideologie?	193 A. V. van Wijk, Zonder werk (2 - slot)
191 Ds G. van den Brink, Naar een federatie met de Christ. Geref. Kerken? (3)	195 Kerknieuws

Berthold Brecht of: Is het christelijk geloof een ideologie?

De bekende duitse schrijver Berthold Brecht schreef in zijn boek „Kalendergeschichten” een korte anecdote „over de vraag of God bestaat”.

„Iemand vroeg aan meneer K. of God bestaat of niet. Meneer K. antwoordde: mijn advies aan u is: vraag u zelf eerst af of uw gedrag zou veranderen als u zou ontdekken wat het antwoord is. Zou uw gedrag veranderen? Als het niet zou veranderen — ongeacht het antwoord — kunnen wij de vraag wel laten rusten. Waarom zouden wij praten over een vraag, die uw gedrag niet zou veranderen? Maar als uw gedrag zou veranderen, kan ik u alleen nog maar behulpzaam zijn met te zeggen: u hebt de beslissing al genomen, u hebt een God nodig!”

In deze kleine anecdote zitten alle punten opgesloten waarover ik vanavond zou willen spreken. *) Allereerst hebben wij de spontane neiging om Berthold Brecht bij te vallen. Is deze anecdote niet een satire op een verburgerlijkt christendom dat naar zulke vaste patronen verloopt en met zo'n eigen wetmatigheid dat het voortrolt als een trein, ook als zou blijken dat God helemaal niet bestaat. Het doet ons tegelijk ook ineens met schrik afvragen: waarin zou mijn gedrag veranderen als ik niet meer geloofde in God?

Zou het veranderen?

Het shockerende van deze vraagstelling wil ik dus wat mij betreft positief opvatten. Althans bij het eerste horen. Wanneer ik echter in tweede instantie verder over deze anecdote doordenk, vallen mij een paar andere punten op, die ik vanavond breder en kritisch wil bespreken.

Twee dingen: het eerste is: als het geloof in God geen gedragsveranderende kracht heeft, kunnen wij het beter maar vergeten (laat dan de vraag maar rusten). Ten tweede: als het geloof in God bij iemand gedragsveranderende kracht heeft is dat op grond van een meestal verzwegen of onderdrukte behoefte. De laatste opmerking van Berthold Brecht in deze anecdote heeft daarmee iets gekregen van een dolkstoot in de rug.

Wie door de kritische eerste vraag is heengekomen of het christelijk geloof zijn gedrag bepaalt krijgt achteraf de venijnige opmerking toegeschoven: also: du brauchst einen Gott. D.w.z.: je geloof komt alleen

kerkelijk leven

maar op uit een behoefte, ook al is die wellicht aan je-zelf onbewust of door jezelf onderdrukt. Hier horen wij Freud. — Over dit laatste punt maar één opmerking — want ik zou vanavond breed stilstaan bij het eerste punt. Toch één opmerking over die veel voorkomende gedachte: wij geloven vanuit een behoefte: een bewering die op het eerste oog het waarheidskarakter ervan lijkt te ondermijnen.

Maar wat te zeggen van het volgende incident: „Toen Ezechiël Bulver vijf jaar was hoorde hij zijn moeder tegen zijn vader zeggen — toen deze de stelling verdedigde dat twee zijden van een driehoek samen langer waren dan de derde zijde: „oh, jij zegt dat omdat je een man bent”. „Op dat moment”, zo verzekerde mij later de heer Ezechiël Bulver, „op dat moment flitste het plotse-ling door mij heen dat je een bewering helemaal niet naar zijn inhoud behoeft te weerleggen. Je neemt gewoon aan dat je tegenstander er naast zit en je verklaart psychologisch hoe hij tot die vergissing kon komen en de wereld ligt aan je voeten.” Dit voorbeeld is van C. S. Lewis die dit „Bulverisme” noemt (in God in the Dock, p. 273). Hij wilde ermee zeggen, dat ieder die beweert dat het christelijk geloof uit een behoefte voortkomt, daarmee nog niets gezegd heeft over het waarheidskarakter ervan. Stel je voor dat ik een verdrongen maar onblusbaar verlangen naar geld heb en dat ik tegelijk de bewering doe dat ik twee miljoen op mijn bankrekening heb staan, dan is deze laatste bewering door een nadere analyse van mijn behoefte niet weerlegd, noch bevestigd. Het enige wat uitsluitel geven kan is een nader onderzoek bij de bank.

C. S. Lewis zegt: „Wij vinden vandaag overal de onzichtbare gestalte van Ezechiël Bulver. Ik dacht ook in deze anecdote van Berthold Brecht.

Maar nu terug naar de eerste stelling die wij uit de anecdote hebben afgeleid, nl. het geloof in God heeft alleen zin als het mijn gedrag verandert.

Wonderlijk genoeg lijkt het alsof

pastorale notities

ACTUEEL - VERVELEND

Het verlangen van veel predikers om toch vooral actueel te zijn is vermoeiend om aan te horen. De morgenwijders, de dagsluiters en allen die menen geroepen te zijn om kanttekeningen bij de tijd te maken geven vaak meer aandacht aan de actualiteit dan aan de uitleg van de Bijbel. Terwijl het heel duidelijk is dat 'gewone' uitleg van de Schrift vanzelf actueel is. We hoeven het Evangelie niet actueel te maken. Die actualiteit is er altijd, als we maar lezen wat er staat en uitleggen naar het uitlegkundig principe, dat de Heiland ons Zelf heeft geleerd als Hij zegt dat ál wat in de Schriften staat betrekking heeft op Hem. Op Zijn lijden, sterven en opstaan.

Dit trof me nog weer eens toen ik herlas een overdenking van Miskotte over Psalm 92. Aan het einde zegt hij „Deze overdenking is heel niet 'actueel', zal men zeggen. Neen, maar zijn wij wer-

kelijk zo kinderachtig geworden, dat wij dan pas ontdekken, hoezeer het over ons eigen mensenleven gaat, als we de misère van de dag aanduidenderwijs of beschrijvenderwijs aan de buitenkant met woorden voelen aangeraakt? Gaat deze suggestie, dat het noemen der dingen (en verder dan het noemen komt het immers niet!) iets reëls gedaan is, ons nog niet vervelen? Ons dunkt zo. Geweld! leugen, een verlegende wereld, daemonie, nihilisme, woorden die haast ieder in de mond neemt, zonder te letten op de samenhang met de sabbathswaarheid, waaraan ze hun zin moeten ontleunen.” De overdenkingen zijn uit het jaar 1941. Dr K. H. Miskotte „In Ruimte Gezet”. Uitgave Holland. Het waren donkere tijden. En Miskotte zweeg ook niet uit angst of iets dergelijks. Maar hij sprak als iemand die wist dat hij in zichzelf verloren was tot een ellendig volk over de Verlosser, die leeft. Wie dat doet is altijd actueel. Want er is een altijd actuele en een altijd kritische vraag die gesteld moet worden: „wat dunkt U van de Christus? Wiens Zoon is Hij?”.

H. Amelink, Aalten

rechts en links het vandaag over deze stelling eens zijn. Ik denk bij rechts aan bijv.: het amerikaans beïnvloede evangelisch christendom en ik denk (alleen op het vlak van de theologie) aan links bijv. aan prof. H. Kuitert.

Voor rechts voer ik een man ten tonele, voor wie ik overigens veel respect heb, die al jaren geleden een boek geschreven heeft met de titel: „De kracht van het positieve denken”. Vincent Norman Peale. Hij begint zijn boekje met het verhaal van de zakenman. Een zakenman komt om raad bij zijn dominee. De dominee luistert naar zijn klachten: stress, gevoelens van minderwaardigheid, depressies. Als hij alles heeft aangehoord neemt de ds een pen en een papier en alsof hij de dokter was schrijft hij een recept op het briefje — hij overhandigt het aan de zakenman en zegt: ga heen, neem het dagelijks drie keer in en je zult volkomen genezen! De zakenman kijkt op het briefje en leest: „Ik vermag alle dingen door Christus, die mij kracht geeft” Phil. 4: 13. Dat is alles. Toen de dominee zag dat de zakenman deze woorden niet kende hielp hij hem

die tekst 3 maal opzeggen en zei toen: herhaal dit woord 3 x per dag — en steeds als je je down voelt en het zal zijn werking doen. Een paar maanden later kwam de zakenman terug: hij was volkomen genezen. Hij zei: ik ben weer helemaal in evenwicht. Bedankt!

Dit voorbeeld laat iets zien — op een overdreven manier wat in rechts evangelische kringen vaker voorkomt nl. de vraag naar de waarheid van het geloof wijkt geheel weg achter haar praktisch nut: haar gedragsveranderende kracht.

Op dit punt zullen de theologen van links rechts wel bijvallen. Zo omschrijft prof. Kuitert de godsdienst als een soort landkaart die de mens moet helpen om zijn weg te vinden door een onbekend land en die hem de mogelijkheid biedt de wereld te veranderen. Van het christelijk geloof zegt hij: „het is niet het laatste woord over God, maar hopelijk wel een woord over God, dat zichzelf bij de mensen aanbeveelt omdat het een woord is waar onze mensheid proefondervindelijk wel bij vaart als ze ernaar luistert” (Zonder geloof vaart niemand wel, blz. 109).

In de vraag naar de waarheid van

het christelijk geloof wordt ook hier het zwaartepunt verlegd naar de gedragsveranderende kracht — het er wél bij varen!

Het is eigenlijk een zeer riskant ondernemen om tegen deze manier van denken protest aan te tekenen. Want zij lijkt zeer overtuigend. Wat heeft het christelijk geloof voor zin — en hoe kan ik er ooit in geloven als het niet mijn gedrag (*mijn* gedrag, zegt „rechts” individualistisch — of *ons* gedrag zegt links socialistisch) verandert?

Toch zou ik hier vanavond wat breder bij willenilstaan. In de praktijk blijkt deze benadering n.l. te leiden tot Bulverisme n.l. een totale interesse-loosheid als het gaat om de vraag naar de waarheid van God — en een neiging om — nu zeg ik het heel gróf: het geloven in God ondergeschikt te maken aan iets anders n.l. mijn eigen praktische doeleinden — of *ónze* gezamenlijke praktische doelen.

Hier kom ik nu tenslotte pas bij mijn onderwerp terecht, n.l. de vraag: is bij bovengenoemde benadering het christelijk geloof niet een ideologie geworden?

Waarschijnlijk weet u dat dit de hoofdkritiek is van het marxisme op het christelijk geloof. Marx heeft de basis gelegd voor die kritiek. Lenin heeft het voor het eerst met evenzoveel woorden gezegd: het christendom is een ideologie. Dat zei Lenin zonder iets denigrerends. Hij zei er tegelijk bij: ook het marxisme is een ideologie. Op dit punt staan het christendom en het marxisme niet vèr van elkaar. Alleen: het christelijk geloof is een onbruikbare ideologie geworden omdat het zich verbonden heeft met de heersende klasse. Darmee werd het christelijk geloof een instrument in de hand van de bezitters en de machthebbers om er de niet-bezitters en onderdanen mee te onderdrukken! Daarom hebben wij een nieuwe ideologie nodig.

Wat hebben wij op deze benadering te zeggen? Daarvoor wil ik eerst iets breder stilstaan bij wat een ideologie is en daarna welke redenen ik heb om te ontkennen dat het christelijk geloof een ideologie is.

*) Dit is een lezing gegeven voor studenten van de Kunstacademie te Kampen op 8 juni 1982.

G. van den Brink / Rotterdam

Naar een federatie met de Chr. Gereformeerde Kerken? (3)

Aankondiging van een aanzoek

In mijn tweede artikel stelde ik dat de NGK altijd een zekere terughouding hebben betracht. Ze hebben niet al te vurige avances gemaakt in de richting van de CGK. Ik zag daarvoor twee redenen. Ten eerste waren we niet klaar met onszelf. Ten tweede weerhield ons de interne CG-problematiek. We wilden elke schijn vermijden in troebel water te vissen.

Het laat zich aanzien, dat de eerstgenoemde factor gaat wegvallen. Wij namen te Breukelen onze besluiten t.a.v. de CGK met algemene stemmen. Bovendien komen we naar alle waarschijnlijkheid klaar met onze KO. Darmee komt wat ons betreft het tijdstip nader om de grote vraag te stellen. De vraag is nu: in hoeverre moet er aan onze kant terughouding blijven in verband met de situatie in de CGK?

Ds B. van Smeden komt in zijn meergenoemd artikel („Onze verhouding tot de NGK”, gepubliceerd in *Ambtelijk Contact* van sept. '81) tot de volgende uitspraak: „Maar ook is van betekenis, dat de contacten met de NGK nu zo lang en van zodanige aard geweest zijn, dat we niet kunnen blijven doorgaan met samensprekingen via deputaten en ontmoetingen hier en daar op plaatselijk niveau. Er moeten nu eens besluiten worden genomen. We groeien daarheen”. Ik meen dat de LV van Breukelen op gelijke wijze duidelijkheid paart aan geduld. Breukelen zegt niet: We stellen u nu een federatie voor! Dit onderwerp wordt door Breukelen gebracht onder het hoofd: een perspectief! Het is zoiets als: we hebben een droom gedroomd, en we werken er heen! Breukelen doet geen huwelijksaanzoek, maar brengt de aankondiging van een aanzoek. Er blijft tijd om er naar toe te groeien. Hopelijk zijn de CGK straks klaar voor een verblijvend antwoord. Overigens sluit ik me graag bij ds Van Smeden aan als hij deze beeldspraak afwijst als minder gelukkig. „Er wordt soms wel gezegd (aldus coll. Van Smeden): ik voel helemaal geen genegenheid, geen liefde tot die andere kerken; en voor een huwelijk van twee mensen moet er toch liefde zijn, anders kun je beter niet beginnen! In alle simpelheid is dit voorbeeld misleidend. Als een huwelijk wordt gesloten, dan heeft inderdaad de liefde het beslissende woord. Maar als het om kerkelijke eenheid gaat, heeft de Here het laatste woord. Dan is er het *gebod* der liefde”.

Wat kunnen wij doen?

De vraag is: wat kunnen wij nog doen om de toenadering te bevorderen als ons de tijd gegeven wordt?

Laat ik enkele suggesties mogen doen. Ze zijn met andere te vermeerderen.

- Onze kerkeraden zouden voor alle ambtsdragers een blokabonnement kunnen nemen op „Ambtelijk Contact”, het uitstekende maandblad ten dienste van ouderlingen en diakenen van de CGK (f 12,50 per jaar; adm.adres H. v. d. Laan, Laan van Bork 448, 7823 RL Emmen). We hebben daar in Rotterdam uitstekende ervaringen mee; het blad wordt graag en goed gelezen.
- We zouden kunnen informeren of een zekere samenwerking tussen de redacties van *Opbouw* en *De Wekker* mogelijk was. Artikelen die onze onderlinge verhouding raken zouden over een weer geplaatst kunnen worden.
- Onze kerken zouden zich ervoor moeten wachten de zaak al te zeer door de plaatselijke bril te bezien. Van de 60 kerken die plaatselijk een „andere” kerk tegenover zich hebben kwamen er 20 tot kanselruil. Een volgend 20-tal biedt perspectieven. Het laatste derde deel helaas niet.
- We zouden kunnen overwegen aan welke landelijke arbeid van de CGK wij graag zouden willen meedoen. Ik kan me voorstellen, dat we er niet om zitten te springen om in alle 36 CG deputaatschappen te stappen. Men vindt ze op pag. 124 e.v. van het CG jaarboek. Toch zullen er taken zijn, die we graag samen doen en waar we graag van de ervaring van de broeders zullen willen leren en profiteren. Ik denk aan de vertegenwoordiging bij de overheid, internationale contacten, werk onder schippers en zeevarenden, COGMA (gebeurt al), diakonaal werk (ADMA). Niet te vergeten de arbeid aan de Theologische Hoge School. We zouden het best mogen zeggen als we graag een professor zouden willen en kunnen leveren. Zo zal er meer zijn.
- In onze samensprekingen zal de KO aan de orde blijven. Ik denk aan de kwestie van de vrouw in het ambt. Ds Van Smeden zegt: „een officieel CG standpunt is er niet”. En verder: „Wat ligt meer voor de hand dan dat we *samen* met deze vragen bezig gaan”. Dan is er de kwestie van het gezag van meerdere vergaderingen, als het gaat om de bewaring van Gods Woord. Nogmaals 'n regel uit het stuk van ds Van Smeden: „Onzerzijds wordt gevreesd dat het gezag van de bredere kerkelijke vergadering zo wordt uitgehold, dat geen enkele tuchttoefening over een dwalende kerk mogelijk is en ook dat besluiten van bredere vergaderingen heel makkelijk kunnen worden genegeerd”. Ik denk dat we over deze zaak moeten doorpraten.
- Wat de prediking betreft zal onzerzijds ongetwijfeld navraag worden gedaan naar de door ds Velema gesignaleerde midden-orthodoxe prediking in de CGK. Als ik dat politiek vertalen mag met „doorbraak-prediking” en theologisch met „inhoudverpakking-prediking”, of „God en Co-prediking” (een terminologie die herinnert aan de diagnose van coll. De Jong op het Rapport Schriftgezag) dan moet ik zeggen dat onze kerken daarop niet zitten te wachten. Serieuzer gezegd: dit soort prediking zal bij ons op grote bezwaren stuiten. Ik heb overigens de indruk dat dit genre in de CGK slechts incidenteel voorkomt.
- Ik meen dat sommigen onder ons hun critiek op prof. dr B. J. Oosterhoff moeten matigen. Prof. Oosterhoff en de CGK hebben er recht op dat onzerzijds ernst gemaakt wordt met de beslissing van de CG Synode van Hoogeveen, die met algemene stemmen een consensus aanvaardde, waarin werd uitgesproken „dat de opvattingen van prof. Oosterhoff voor zijn rekening kunnen worden gelaten onder erkenning van zijn volstrekte trouw aan Schrift en belijdenis”. Mijns inziens was deze uitspraak volkomen terecht. De hermeneutische vragen (hermeneutiek is de leer van het vertolken van de Schrift) rond Genesis zijn moeilijker dan sommigen ons willen doen geloven.
- We zouden de CGK kunnen vragen de voorwaarden voor kanselruil te versoepelen. Bij de huidige regeling mogen alleen die predikanten en kerken daarvan genieten, bij wie alles plaatselijk in orde kwam. Darmee worden die predikanten die daar door verhuizing niet meer bij horen en die kerken, die graag zouden willen meedoen, maar een niet-gewillige partner-kerk hebben daarvan buitengesloten.
- Er zijn stellig meer punten te noemen. Het belangrijkste wat we in de komende tijd echter te doen krijgen is de bezinning over onze opstelling t.o.v. de rechtervleugel in de CGK.

Onze opstelling ten opzichte van uiterst rechts

Om te beginnen mag men stellen, dat een eventuele federatie met de CGK binnen die kring geen nieuwe problemen zou scheppen. Alleen een uitbreiding van een reeds bestaand probleem. Namelijk dat van de gesloten kansels. Wij zouden heel zakelijk kunnen zeggen: „U hebt zulke situaties al. Neem ons er nu ook maar bij”. Wel zou de rechtervleugel zich numeriek in de knel gebracht kunnen voelen, maar de Bewaar het Pand gemeenten zouden van een federatie met onze kerken niet anders worden. Ze zouden

er nauwelijks of niet door worden beïnvloed. Andersom zou dat ook niet het geval zijn.

Natuurlijk zou dat betekenen dat wij — omdat we ons praktisch (!) slechts aansluiten bij een modaliteit van de CGK, gesteld worden onder een uiterst trieste situatie. De vraag is: zijn onze kerken daartoe bereid? Breukelen gaf daarop met algemene stemmen antwoord. De vergadering sprak uit dat men alle CGK wilde aanvaarden als ware kerken van de Here Jezus Christus en dat men alle CG predikanten wilde aanvaarden als dienaren van Christus, ook al zou het toelaten van elkanders predikanten en het openen van de avondmaalstafels praktisch onmogelijk zijn. De vraag blijft: willen wij elkanders lasten dragen? We zullen de kerken en broeders ter rechter zijde duidelijk moeten maken, dat het geen ogenblik onze bedoeling is te fungeren als het koekoeksjong in het CG nest.

Hoe denken wij ons op te stellen bij een nauwer samengaan? Stellig zullen we alle bescheidenheid in acht nemen en ons niet naar voren dringen in de discussies. We kennen de taal waarin deze gesprekken gevoerd worden soms zelfs niet. Toch zullen we iets zinnigs kunnen doen, als ons de kans gegeven wordt. De werken van br. A. Janse (ik denk aan Van de Rechtvaardigen en Lourens Ingelse om er maar twee te noemen) zijn in onze kring gelezen en herlezen. Van het werk van dr J. G. Woelderink namen

we met meer dan gewone belangstelling kennis. Maar meer nog dan aan deze inbreng denk ik aan een advies van prof. dr K. Schilder, eens gegeven op een college. Hij zei: „Mijne heren, als u ooit beroepen wordt in een mystieke gemeente (en K.S. wist wat dat was!), ga dan eerst een jaar met de mensen mee-spreken. Zeg dat de Here het moet doen! Zeg dat wij allen dood zijn in zonden en misdaden. Het is immers zo! U zult het zo nodig hebben om vertrouwen te winnen. Pas daarna kunt u de gemeente opbouwen.” Er zou mij alles aan gelegen zijn als wij alle CG gemeenten ervan konden overtuigen dat wat we neerschreven in de Gemeenschappelijke Verklaring over de Toeëigening des heils, onze diepe overtuiging is. En dat het — zij het in mogelijk wat moderner taal — voortdurend onderwerp is van de verkondiging. Nog steeds bestaat over ons het misverstand onder woorden gebracht door een CG kerk die van een plaatselijke NG kerk zei: „Ze denken: we zijn allemaal bondelingen en dus zijn we allemaal hemelburgers!”. Het moet in heel onze prediking duidelijk worden dat we oog hebben voor de verschrikkelijke mogelijkheid dat de orthodoxe gemeente zegt: „Ik ben rijk... en ik heb aan niets gebrek”, terwijl de Here zegt: „Ik zal u uit mijn mond spuwen”, Opb. 3 : 18. Zie ook 3 : 1 en Amos 3 : 2. Kortom: het mag niet aan ons liggen als deze groep (zoals ds Velema mogelijk achtte) zich sektarisch gedragen zou.

J. G. Knol / Utrecht

Maatschappijkritiek en bijbels perspectief

(2 - slot)

Radicale maatschappijkritiek

Onder invloed van het marxisme stelt deze kritiek dat de fundamentele oorzaak van de onrechtvaardigheden in deze wereld is gelegen in de klassetegenstelling. Door deze tegenstelling wordt de werkende mens uitgebuit. Als de mens niet meer kan werken is hij waardeloos geworden. In een maatschappij met klassetegenstelling wordt de mens gewaardeerd naar wat hij produceert ten bate van de bezittende klasse. En deze bezittende klasse ontziet zich niet om de gehele wereld te maken tot een werkvloer voor de uitbuiting.

Door deze klassetegenstelling raakt de mens vreemd. De arbeidende mens heeft niet meer recht op het werk van zijn handen. Hij werkt in opdracht van een ander en is dan ook niet meer dan een verlengstuk van de machine.

In deze visie schuilt veel waars in maar vele christenen hebben dit niet gezien.

De radicale kritiek pleit voor de opheffing van de klassetegenstelling. Er moet komen één klasse. Deze klasse zal zelf wel een blauwdruk maken voor de hof. God is hierbij niet nodig. De klasseloze maatschappij kent slechts de zelfgenoegzame autonome mens die geniet op zijn wijze en op zijn tijd.

Om dat te bereiken is de revolutie noodzakelijk. De mens komt tot volwassenheid in de revolutionaire daad.

De tragiek van dit humanistisch radicale denken is dat men wel oog heeft voor het stuitend onrecht dat men in het maatschappelijk proces elkaar aandoet, maar dat men de demonie in het hart van de mens ontkent. Men gelooft niet in Satan. De demonie is door de mens mogelijk gemaakt, maar daar is toch ook sprake van een toelating. Tegen deze demonie kan het radicale denken slechts een klasseloze maatschappij stellen.

Maar van het wandelen op een nieuwe aarde met de Onderhouder van alle dingen heeft de marxist geen weet.

Er zijn geen goden en geen demonen. Er zijn slechts mensen.

Het radicaal perspectief moet wel breken doordat men geen kennis heeft van de Vader die Zijn Zoon voor de tweede maal naar de aarde laat gaan om de hof weer in ere te herstellen. Men kan van het radicale denken wel leren hoe men ergelijke misstanden moet ontdekken, maar men krijgt uiteindelijk geen perspectief. Want wat is een maatschappij zonder klasse, maar ook zonder God de Vader?

Maar zal onze gerechtigheid groter zijn dan van de marxist die alles opoffert voor de zelfverwerkelijking en verheffing van de arbeiders-massa?

Evangeliserende maatschappijkritiek

Als het ware aan de andere kant van de lijn staat de evangeliserende maatschappijkritiek. In deze stellingname gaat het niet om demonische structuren, maar staat de zondige mens centraal. De combinatie van geloof en werken kan slechts optimaal functioneren als de verhouding tussen God en mens weer in principe is hersteld.

De hof kan dan pas weer goed worden beschouwd als wij God weer in ons leven de eerste plaats geven.

Terwijl bij het marxisme alles draait om de verhouding mens en mens, zo is bij de evangeliserende kritiek de verhouding van God en mens maatgevend.

Wellicht doet men deze vorm van kritiek niet al te veel onrecht als men het zo stelt, dat alle programma's ter verbetering van het lot van de mensen hoe noodzakelijk en gewenst ook, uiteindelijk zonder bekering van de mensen niets uitwerken.

Nu denk ik dat hier een grote waarheid in schuilt. De welvarende kerk moet zich bij de voortduur bekeren. Een bekering die ook slechts mogelijk is door inzicht in de Schrift en dan weer leidt tot verdiept inzicht hoe onze houding moet zijn ten opzichte van de medemens, de natuur en zich zelf.

Maar, en deze vraag is onontkoombaar, waar moet de mens in nood zich van bekeren? De stervende mens in de Sahel, de kinderen in Vietnam die aan bordelen worden verkocht ten bate van de westerlingen? De uitgebuitenen in Zuid-Amerika? De verschoppelingen rondom Soweto?

Het is de tragiek van deze maatschappijkritiek dat men de ellende van de mens wel ziet, maar recht op het werk van zijn handen. Hij werkt

als het ware het demonische van de maatschappelijke verhoudingen negeert. Is de vegeterende mens in de derde wereld een zondaar die vanwege zijn zonde wordt gestraft? Van welke zonde moet hij zich bekeren, die zijn vrouw, zijn kinderen en zich zelf ziet kreperen? Welke demonie heeft zich van deze wereld meester gemaakt?

Er is meer dan bekering nodig en zelfs niet in eerste instantie bekering. Deze maatschappijkritiek kan dan pas geloofwaardig zijn indien men aangeeft hoe in de weg van bekering de maatschappelijke problematiek kan worden opgelost.

Barmhartigheid

In de maatschappijkritiek die een bijbels perspectief geeft staat de barmhartigheid centraal. Echter barmhartigheid is meer dan het doen van een goede daad.

Als Jezus als de Barmhartige door de wereld gaat, onderkent Hij de echte nood van de mens die Hij op Zijn weg ontmoet. De nood van het bedelaar-zijn temidden van het verbondsvolk; de ellende van het melaats-zijn in Sion en de last van het stom-zijn waar de psalmen worden erkend als gebeden van de gemeente. Als Jezus de lijdende mens aanraakt, komt Zijn barmhartigheid in diepste wezen hierin naar voren dat Hij weer zin geeft aan het leven van de mens.

Hij brengt de bedelaar, de melaatse en de stomme weer terug naar hun rechtmatige plaats. De aangeraakte mens kan weer leven als verbondskind temidden van het verbondsvolk. Hij mag en kan opgaan naar Sion.

Ook achter de geschiedenis van de barmhartige samaritaan schuilt dit perspectief. De jood die zich door een samaritaan laat verzorgen. De oeroude relatie tussen mensen is weer hersteld. In het doen van barmhartigheid ten opzichte van de medemens in nood zijn er dus twee elementen te onderkennen. In de eerste plaats het signaleren van de echte nood en het openbaar maken van de kern van het lijden. En in de tweede plaats is de barmhartigheid er altijd op gericht om aan de mens in nood een nieuw perspectief te verschaffen door daadwerkelijk te helpen.

Wat is nu de nood van de hongerende mens in de derde wereld? En hoe staat het met de mens in de geïndustrialiseerde samenleving die gevangen is in een platvloers materialisme?

Bij deze vorm van barmhartigheid gaat het om het ontdekken hoe in de vier genoemde relaties de mens in nood van zijn menselijke waarde en waardigheid wordt beroofd.

Als wij een rottend kind in de achterbuurt van Sao Paulo zien, wat zien wij dan?

Een slachtoffer van de kapitalistische uitbuiting? Of een kind dat zich eerst tot God moet bekeren? Of is dit kind toch nog in een ergere nood geraakt? Is het kind een levende aanklacht tegen God en mens?

Om deze wezenlijke nood te peilen moeten we weer terug naar de bedoeling van de mens in deze wereld. De mens is geschapen opdat hij zou wandelen in de hof met zijn Heer.

Terug naar het begin

Maatschappijkritiek houdt zich met bepaalde noden en misstanden bezig. Het gaat niet om mensen die ziek zijn of verdriet hebben, maar om mensen die in de maatschappij geen ontwikkelingskansen hebben en daardoor beneden de maat blijven. En de mens zonder kans sterft in de derde wereld van hongersnood en gebrek. En de mens die slechts verlengstuk is van het kapitaal,

sterft weldoorvoed geestelijk aan de uitzichtloosheid.

In beide gevallen heeft het systeem ervoor gezorgd dat God zich moet schamen voor Zijn schepping. Men kan het God toch niet aandoen dat Hij zou moeten wandelen met hongerende kinderen die vel over been zijn? Want met dit uiterlijk wordt duidelijk gedemonstreerd dat deze hongerende mens niet aan zijn bestemming is toegekomen. En wat moet Hij aan met de „materialistische” mens?

Daarmede grenst de bijbelse maatschappijkritiek zich ook af van de humanistische visie die de maatschappijkritiek laat uitmonden in een lof op de menselijke waarde op zich.

In bijbelse zin ligt de menselijke waarde altijd verankerd in het wandelen met God. En de bijbelse maatschappijkritiek betreft dan ook duidelijk de cultuuroppdracht t.w. het bouwen en bewaren van de hof in het beeld.

De tragiek van de barmhartige maatschappijkritiek is dat naast het geven van hulp en doen van goede werken, niet veel anders overblijft dan

het heenwijzen naar de hof. In deze hof is de mens gevallen en zijn de structuren aangetast waardoor de demonie overheersend werd. Daarin heeft God een eigen wettelijkheid ingelegd.

Een eigen wettelijkheid die dwingend is totdat onze Heer Jezus wederkomt.

God laat veel in deze wereld toe aan ongerechtigheid. God laat zich in ruime mate de eeuwen door beledigen door het wanbeheer van de mens.

Maar Christus ging, goed doende, door deze wereld en gaf de enkele mens toch uitzicht.

Ik denk dat wij navolgers van Christus kunnen zijn, door als kerk aan mensen daadwerkelijk uitzicht te geven. Jaren geleden heb ik eens gepleit dat wij als kerk maar eens een streek of een dorp zouden moeten adopteren. Daar kunnen onze jonge mensen naar toe. Daar kan het evangelie gestalte krijgen.

Dan betekent barmhartige maatschappijkritiek ook daadwerkelijk offeren. Maar dan wordt de hof wel vol en zal het daar goed wonen zijn.

A. V. van Wijk / Houten

Zonder werk

(2)

De vorige keer heb ik iets verteld over mogelijke negatieve reacties op het ontbreken van werk hetgeen vaak uitloopt op een stress-situatie.

• Deze keer wilde ik het allereerst hebben over mogelijke negatieve reacties op deze stress-situatie, waarna nog iets gezegd wordt over pastoraat, ethiek en diaconaat. Enkele veel voorkomende voorbeelden:

A) Woede/agressie

Op z'n minst is er een flinke toename van prikkelbaarheid. Soms wordt men overgevoelig voor de meest onbenullige zaken.

Het is mijn persoonlijke ervaring dat er bij de meeste werkzoekenden onder de oppervlakte een grote woede heerst; men voelt zich uitgestoten, uitgerangeerd en afgekocht met een cheque. Men wil helemaal geen geld, men wil werk. Niet omdat het arbeidsethos van werkzoekenden zo hoog is — net zo min als dat bij betaald werkenden het geval is — maar men wil er weer bij horen, meedoen, enz.

Men voelt zich afgekocht met een uitkering, opgeborgen. Men wordt ook geacht op grond van de uitkering weinig of niets te doen. Ik kom daar nog op terug.

De woede blijft verborgen, want men voelt zich te onmachtig om er iets mee te doen. Je ziet het wel als men nog enige hoop heeft; bijv. ingeval van een dreigende sluiting wordt het bedrijf bezet. Maar een demonstratie van werkzoekenden zul je niet snel zien, hoofdzakelijk, omdat men er niets van verwacht. Bovendien is er onderling nauwelijks contact en tot een paar jaar terug kon je niet eens lid van een vakbond worden als werkloze.

De agressie i.v.m. de werkloosheid zien we vooral onder jongeren in hun muziek en hun kleding en gedrag; de zgn. kleine criminaliteit, zoals het slopen van telefooncellen, vecht-

partijen op de tribunes, enz. Niet dat hier „hoop” de drijfveer is, maar men heeft niets meer te verliezen en kan zich niet langer beheersen. Het is een „nu of nooit”, een „alles of niets”. Het ligt in de sfeer: „als ik niets krijg, pak ik het zelf wel en daarmee uit.” Het is een vorm van agressie die niet ver verwijderd is van apathie.

B) Apathie

De neiging tot isoleren komt tot een dieptepunt. Men gaat het huis niet meer uit, ontplooit geen enkele activiteit meer om werk te vinden (wat wil je, na 60 sollicitatiebrieven?!), of om contacten te leggen en een doodvermoeiend gevoel van nutteloosheid en overbodigheid maakt zich langzamerhand van je meester. Alle jargon van het welzijnswerk ten spijt.

„Politiek” wordt in deze situatie een gegeven dat het meest ver van de persoon af komt te staan als ook maar denkbaar is. Toen ik als groepsleider op een chr. vormingscentrum voor werk(zoek-)ende jongeren werkte was het thema „politiek” dan ook veruit het minst populair en dat had o.a. hier mee te maken.

C) Verdringing

Men wil niet meer aan de nare situatie herinnerd worden en doet eigenlijk net alsof er niets aan de hand is. Men leeft in een verborgen kramp waarin het goedlachse gezicht met psychisch geweld wordt opgehouden.

Natuurlijk worden alle situaties vermeden die enigszins aan het werkloos zijn herinneren. Het pastoraat kan het in deze situaties erg moeilijk krijgen, want de pastor zelf wordt met zijn bezoek als hinderlijk ervaren: „er is toch immers niets aan de hand?” Tot het moment, dat men het niet langer meer voor zich uit kan schuiven.

D) Illusie

Je gaat valse voorstellingen maken over de situatie en de vooruitzichten.

Iemand komt maar zeer moeizaam tot een bepaalde afspraak op een doordeweekse dag, „want dan heb ik waarschijnlijk al weer werk”, terwijl men al acht maanden aan het zoeken is. Dit is erg moeilijk te doorbreken en het is ook niet altijd verstandig het te doen.

E) Compensatie

Men zoekt bevrediging van andere behoeften die wel realiseerbaar zijn.

Een negatief voorbeeld: veel eten en drinken.

Een positief voorbeeld: meedoen aan allerlei activiteiten, als dat mogelijk is, of een artikel schrijven, zoals ik nu doe — dank zij het feit dat het me gevraagd is door de redactie.

• Pastoraat

De reacties die zojuist beschreven zijn, hebben vaak tot gevolg, dat men moeilijker bereikbaar is voor enige vorm van hulp.

Vaak wordt over het werkloos-zijn pas gesproken, als er inmiddels al weer werk gevonden is. Het minste of geringste wekt nu een afwerende irritatie op en hoe sterker de negatieve reacties zijn, des te kleiner wordt daarmee tevens de kans op het vinden van (betaald) werk.

Het is in ieder geval erg belangrijk er samen al vroegtijdig open over te praten, misschien al voor het zo ver is. Vooral bij mensen die tegen hun pensioen aan zitten te kijken is dit uiterst belangrijk. Vaak is alleen al het aanhoren van „het verhaal” voor de ander reeds meer dan voldoende en bovendien hoort hij/zij via het verhaal aan die ander ook weer zichzelf, wat hem/haar weer kan helpen het één en ander op een rij te zetten, zodat het allemaal wat minder chaotisch wordt.

Het relativeren van betaalde arbeid heeft meestal geen enkel effect voor de ander. Verstandelijke argumenten helpen niet, tenzij er duidelijke verkeerde ethische uitgangspunten aanwijsbaar zijn. Waar hij meer behoefte aan zal hebben is een onderzoek naar wat hem zo bevredigde in z'n werk, wat hij daarin van zichzelf kwijt kon (b.v. leiding geven, organiseren, etc.) en hoe hij dat op een andere wijze weer zou kunnen vinden.

Veel van het handelen van de pastor/ouderling/diaken/contactzuster/broeder of zuster, hangt af van wat betrokkene zelf wil. Wil de ander met rust gelaten worden, dan lijkt me dat het honoreren waard. Ook al die zgn. „negatieve reacties” hebben een bepaalde functie in iemands leven; ze helpen de ander om stand te houden, zich te handhaven en het is lang niet altijd legitiem, zinvol en haalbaar dit af te breken, want wat is tenslotte het alternatief? Beter is het samen te zoeken — als de ander daarom vraagt — naar haalbare alternatieven zodat bovendien de negatieve reacties vanzelf wegvallen. Zinvoller is het tevens om ten hoogste bepaalde reacties te „ontmoedigen”. Een voorbeeld. Het

is erg belangrijk dat betrokkene zijn bestaande contacten en het dagritme vasthoudt. Nu, als beiden al bestonden terwijl men nog werk had, dan is het nu „alleen” een kwestie van welbewust in stand houden.

Haalde je voorheen iemand op, als je naar bijbelstudie ging, dan blijf je dat nu welbewust doen. Had je regelmatig bepaalde afspraken, dan wordt dit zeer zeker voortgezet. Je geeft de ander dus niet teveel ruimte om zich terug te trekken.

Ethiek

Pastoraat en diaconaat kunnen en willen m.i. niet zonder een bijbels doordachte ethiek omtrent arbeid en vrije tijd. Het geeft aan beide kleur en richting.

De reden waarom ik het hier alleen maar aan de orde stel is vooral gelegen in de grote behoefte die er bestaat aan een opnieuw doordachte ethiek, over (betaalde) arbeid, in de huidige maatschappelijke situatie en de nabije toekomst. (Denk hierbij aan de mogelijke massale opkomst van de chips.)

Gaarne wil ik hieronder enkele aandachtspunten en vragen voorleggen.

■ Hoe is onze waardering van onbetaalde arbeid t.o.v. betaalde arbeid. Is onderscheiding hier niet het hoogst denkbare verschil?

■ Is het geen winst voor een samenleving als de techniek onmenselijke arbeid uit handen neemt en de mens nu onbetaalde, humane en misschien ook zinnvollere arbeid kan verrichten, op basis van een overheidsfinanciering welke mogelijk is met behulp van diezelfde techniek?

■ Geldt het (toekomstige) „recht op bezigheden” niet voor zowel werkzoekenden, als ook bejaarden, „arbeidsongeschikten”, e.d.?

■ Horen arbeid en vrije tijd niet een groot aantal van dezelfde elementen te bevatten? Hoort bijv. in de arbeid niet ook rust, spel en humor thuis en in de vrije tijd actie, doelgerichtheid en ernst?

■ Wat betekent naastenliefde als het gaat om herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid?

Tot slot nog iets over arbeid in bijbelse zin. Vaak wordt het motief tot arbeiden teruggebracht (formeel althans) tot de zgn. „cultuuropdracht” uit Genesis. Maar is dat niet te moralistisch? Deze „opdracht” geeft ten hoogste de waardering aan (door God) van het arbeidend bezig zijn, maar zegt nog niet veel over de zin en de inhoud. Mijns inziens ligt dat wel besloten in het „beelddrager Gods” zijn van de mens: De mens laat namelijk in zijn creatieve arbeid zien dat hij „beelddrager” van God is; in zijn creatieve handelen lijkt hij op z’n Meester, dé Schepper. Want een dier kan niet scheppen; een merel bouwt nog op exact dezelfde wijze een nest als duizend jaar geleden. Dáárom is m.i. de spreukendichter zo fel op de luiard. Vanuit dit gegeven vallen mijns inziens de strakke omheiningen rond betaald werken, vrije tijd en „vrijwilligerswerk” grotendeels weg. Misschien dat anderen hier met het oog op de maatschappelijke ontwikkelingen op door willen gaan in de publieke bezinning binnen onze kerken.

Diaconaat

■ Diaconaat kan eigenlijk alleen verricht worden vanuit een vertrouwensrelatie en die be-

hoort en kan ook latent aanwezig zijn, zonder dat er veel gebeurd is tussen twee mensen.

Om die latente vertrouwensbasis te leggen is het zinvol van b.v. alle jongeren in een gemeente te weten wanneer zij in een jaar afstuderen en te reageren op hun slagen of zakken met een persoonlijk bezoek door de diaken.

Ook kan de diaken jaarlijks een handzaam stuk schrijven in het kerkblad voor schoolverlaters. Het ministerie van sociale zaken heeft zoiets met de titel: „tips voor schoolverlaters”. Dergelijke bezigheden zijn zowel preventief als wel dat ze ook uiting geven aan een (vooraf) geïnteresseerd zijn in elkaar. Maar niet iedereen zal direct de zin van zo’n stukje zien in het kerkblad. Ooit heb ik zelf eens als maatschappelijk werker naar een evangelisch jongerenblad een dergelijk stuk opgestuurd, maar het werd niet geplaatst „omdat het te praktisch was”.

■ Het bevreemdt me nog steeds bovenmate, dat verreweg het meeste huisbezoek alleen geschiedt aan de ouders van jongeren en zelden aan de jongeren individueel of groepsgewijs. Tenzij iemand op kamers woont.

Mijns inziens is het ten eerste aan te raden, dat zowel ouderlingen als diakenen op huisbezoek gaan naar alle leden van de gezinnen. Dit lijkt me en de juiste houding, en het meest preventief en het meest effectief als het gaat om de drempels naar de ouderlingen en diakenen te verlagen, want die zijn erg hoog.

■ Kent de diaken in zijn omgeving een instantie welke kan helpen bij een beroeps- of studiekeuze. Naast het arbeidsbureau met z’n jeugdconsulent zijn er overal in het land „instituten voor studie- en beroepskeuze begeleiding”. En deze hulp kan al vanaf de lagere schoolperiode worden geboden.

■ Bestaande boekentafels en lektuurbakken kunnen worden uitgebreid met voorlichtingsmateriaal omtrent werken, werkzoekend zijn en studeren. Goede, beschikbare voorlichting betekent in veel opzichten een grote winst.

■ Is het de diaken bekend welke chr. instelling in de nabije omgeving met vrijwilligers werkt en heeft hij hierover wel eens iets geschreven in het kerkblaadje?

■ Kan de catechisatie niet „ondersteund” worden met persoonlijke en maatschappelijke problemen? Bijv. rond werkloos zijn, of studie- en beroepskeuze?

■ Op veel formulieren staat nog vaak „beroep/studie”. Getuigt het niet van meer maatschappelijk inzicht en persoonlijke betrokkenheid dit te veranderen in „werk/werkzoekend/studie”? Überhaupt is het wenselijk het woord „werkloos” in onze taal te vervangen met „werkzoekend”.

■ In onze (beginnende) gesprekken vragen we niet zelden: „wat doe je/ doet U?” Dit is een nogal gesloten en soms bedreigende vraag (als je niet deelneemt aan het commerciële arbeids-circuit). Het is misschien realistischer aan een nog onbekende te vragen: „heb je soms ook werk of studie” (... of ben je nog aan het zoeken). Het levert qua inhoud van gesprek ook meer op, want de ander voelt zich uitgenodigd zijn/haar specifieke situatie te beschrijven, zonder dat er in de vraag zelf al een oordeel lag opgesloten: „werk óf studie” (m.a.w. „je doet toch wel iets!).

■ Een werkzoekende stelt het niet altijd op prijs om te moeten vertellen, dat hij „nóg” geen werk heeft. Persoonlijke meelevenheid zou vorm kunnen krijgen — op z’n minst — in het onderhouden van het voorheen bestaande contact (dit is helaas geen vanzelfsprekendheid), in

het helpen zoeken naar (betaald) werk, in het informeren naar persoonlijke zaken zonder specifiek het „werkloos zijn” aan te roeren, het meeleven met wat de ander eventueel wél doet, bijv. in kerkelijk werk of ander vrijwilligerswerk.

■ Het kan van belang zijn te beseffen dat de directe omgeving van de werkzoekende het minstens even zwaar heeft met de situatie of zelfs zwaarder. Omgekeerd kan net zo goed voorkomen, namelijk dat de omgeving het erg gemakkelijk neemt. Het fijnste zou zijn, als zowel de persoon in kwestie als zijn directe omgeving er wat fijns van kunnen maken en zelfs tot „genieten” kunnen komen. Vreemd en ernstig is het eigenlijk dat de omgeving van je verwacht dat je eronder lijdt; je moet eigenlijk toch wel lijden. Zodoende komt men vanuit (aangepaast) schuldgevoel zelden of nooit tot genieten.

■ Het is uiterst zinnig bekendheid te geven in b.v. kerkbladen aan projecten die met vrijwilligers werken. Minder wenselijk is het om direct deze mogelijkheid persoonlijk aan te bieden, want hoe moet die ander zijn eventuele weerzin t.o.v. het aangeboden „rechtvaardigen”?

■ In de prediking en het gebed wordt vaak gesproken over „als we maandag weer naar ons werk gaan”, terwijl men dan onbedoeld een grote categorie over het hoofd ziet. Is het niet bijbelser het woord „werk” te vervangen met „taak”: „als we morgen onze taak weer opnemen” (even stiekum vergetend dat die van huisvrouwen ook op de zondag doorgaat...). Is het de diakenen bekend hoeveel „niet-actieven” er zijn in de gemeente?

■ Tot slot nog dit. De Stichting Bejaardenzorg Patrimonium in Groningen heeft in haar tehuizen een nieuwe arbeidsstructuur geschapen, wat inhoudt dat nieuwe werknemers per week niet meer kunnen werken dan 32 uur. Maar aangezien een ieder geregeld ook in het weekend moet werken krijgt men uiteindelijk betaald als ware het 36 uur. De financiële schade is daarmee gehalveerd. Deze opzet heeft ertoe geleid dat er nu meer mensen in dienstverband kunnen worden aangetrokken en dat lijkt me grote winst. Dit project is beschreven in de Podiumrubriek van Trouw, van zaterdag 23 jan. 1982. Misschien dat enkele ouderlingen daar een bezoek kunnen brengen en er in Opbouw verslag van kunnen doen, aangezien er geregeld diaconieën deelnemen in allerlei tehuizen, inrichtingen, e.d. en dit model eventueel kan worden overgenomen.

■ Bij het vrijkomen van een vacature is het zeer zinvol om uit te zien naar een sollicitant welke langdurig werkzoekend is. Te vaak worden nog sollicitanten betrokken uit het circuit van betaald werkenden. Stelt men langdurig werkzoekenden aan dan betekent dit een snellere roulatie van de werkloosheid over een bredere groep uit de bevolking.

■ Misschien dat een instelling als „Anno ’70” (ik houd het maar bij deze naam) de speelruimte krijgt om te onderzoeken welke mogelijkheden er binnen onze kerken zijn (en daarbuiten) voor vrijwilligerswerk en dat ze dit zowel aan individuele belangstellenden als aan plaatselijke kerken doorspeelt, opdat men er óf aan kan deelnemen óf het model in eigen kerk kan overnemen, want we gaan mijns inziens nu een tijd tegemoet waarin het aantal mensen zonder bezigheden enorm zal toenemen. Hoe zinnig het „bestrijden” van werkloosheid ook is, het moet ons alleen niet gaan verlammen en wat me nog belangrijker lijkt, het moet onze horizon niet gaan vernauwen, want dan zien we

enorme mogelijkheden over het hoofd. Mogelijkheden die wel eens uiterst waardevol voor de kerk zouden kunnen zijn in haar dienstvaardigheid naar binnen en naar buiten.

Beseffen we wel voldoende wat een gigantisch potentieel aan talenten, opleidingen, man- en vrouwkracht er ligt te „wachten“?! Hoeveel kerkelijk werk in apostolaire en diaconale zin zou er niet méér gedaan kunnen worden, terwijl de vrijwillig(st)ers zélf tegelijkertijd aan bezigheden worden geholpen? Hoeveel vrijwilligersbewegingen die evangelisatiewerk doen zouden niet met een wat andere aanpak meer kunnen doen met b.v. werkzoekenden. Het vraagt wel zowel binnen als buiten de kerk redelijk goed onderzoek en een wat andere organisatie en goede coördinatie. Bovendien zitten we nog met een W.W.-wetgeving uit de tijd van de hoogconjunctuur waardoor zéér veel bezigheden voor werkzoekenden letterlijk „verboden“ zijn,

met het argument „je krijgt toch geld?!“ Natuurlijk bestaat er zo iets als concurrentievervalsing, maar de marges zijn veel en veel groter dan de wet suggereert. Gelukkig krijgt dit probleem nu wat minimale aandacht.

Maar binnen de kerk is er wat dat betreft veel werk aan de winkel; goed onderzoek aan behoeften en mogelijkheden; heroriënteren op bestaande structuren: moet alles 's avonds en in het weekend gebeuren? en goede coördinatie en het geregeld uitwisselen van informatie, want het is nog pionierswerk.

Dit alles in het belang van zowel de mensen die lijden vanwege een gebrek aan bezigheden als de kerk in haar apostolaire en diaconale taak.

Hoe actiever een kerk van zichzelf al is, hoe overtuigender het voor de buitenwereld is als zij zich „ineens“ realiseert hoe zij werkzoekenden in haar werkzaamheden kan opnemen. An-

ders kan het een bijmaak gaan krijgen die terecht averechts werkt. Het gaat niet om dienst aan „de kerk“, maar om dienst aan het dienend handelen ván de kerk; men helpt bij het helpen = catechese, evangelisatie, diaconaat, e.d.

■ Youth with a Mission in Amsterdam heeft sinds kort het zgn. „Reverse Project“ hetgeen inhoudt dat men christenen die geen bezigheden hebben wil gaan inschakelen in allerlei kerkelijk werk. Dit lijkt me uiterst belangrijk pionierwerk, waar we veel van kunnen leren.

Aanbevolen vakliteratuur

- Werk en werkloosheid door prof. dr P. J. Roscam Abbing - J. N. Voorhoeve, Den Haag.
- Op zoek naar medewerkers door F. N. M. Nijssen - Boekencentrum.
- Welzijn zonder werk. N.I.M.A.W.O. - Den Haag.

kerknieuws

Heerenveen — De gemeente van Heerenveen bracht een beroep uit op ds K. Muller te Wormerveer.

Alkmaar — Binnen de gemeente Alkmaar traden wat wijzigingen op: Praeses van de kerkeraad is nu: J. Maljers, P. Breughelstraat 21, 1816 DC Alkmaar, tel. 072-123622; Scriba: S. Huizinga, Vredenoord 47, 1852 WD Heiloo, tel. 072-337042; Diaconie: C. Wakker, Blaer 44, 1831 AB Koedijk, tel. 072-617302, gironummer 2315009 t.n.v. Diaconie Ned. Geref. Kerk te Alkmaar.

Verlenging preekconsent — Bij verlenging is preekconsent verleend aan: br. J. C. van Dam te Driebergen voor de termijn van drie jaar; aan br. C. C. Koolsbergen, theol. student te Hilversum, voor de termijn van een jaar.

Kort verslag van de vergadering van de kerken in de regio Utrecht d.d. 10 juni 1982 gehouden te Bilthoven.

Namens de samenroepende kerk van Bilthoven opent ds C. van Leeuwen de vergadering, waarna de agenda wordt vastgesteld.

Naar aanleiding van het verslag van de vorige vergadering, waarin een verzoek om advies van één der zusterkerken was weergegeven, wordt gerapporteerd dat de aangeboden hulp niet nodig is gebleken. Met vreugde stelt de vergadering vast dat de aanleiding tot het gedane verzoek is opgeheven.

Naar aanleiding van de ingekomen stukken worden de volgende besluiten genomen:

- Br. J. C. van Dam te Driebergen wordt op zijn verzoek bij verlenging preekconsent verleend voor de termijn van drie jaar.
- Br. C. C. Koolsbergen, Theologisch student te Hilversum wordt op zijn verzoek bij verlenging preekconsent verleend voor de termijn van één jaar.

— Br. A. Oelen, ouderling te Loosdrecht zal worden uitgenodigd op een vergadering van de regio-kerken op 15 juli a.s. ten einde onderzocht te worden ter verkrijging van preekconsent in onze kerken.

Een goed getuigenis wordt vastgesteld over ds H. van Ommen van Bunschoten-Spakenburg in verband met zijn vertrek naar de gemeente te Hattum.

Naar aanleiding van een tweede schrijven van de gemeente van Utrecht betreffende het besluit het ambt van diacon open te stellen voor vrouwelijke leden der gemeente wordt door verschillende afgevaardigden het woord gevoerd. Een aantal afgevaardigden verzoekt de gemeente van Utrecht hun verzoek te richten aan de eerstvolgende landelijke vergadering.

De afgevaardigden van Utrecht brengen naar voren dat de verantwoordelijkheid in deze ligt bij de plaatselijke kerkeraad en achten zich daarom bevoegd tot het uitvoeren van het genomen besluit. Niettemin luistert Utrecht naar de reactie van de regiokerken en eventueel een landelijke vergadering en zal deze reactie natuurlijk meewegen.

Het tweede deel van de brief van Utrecht betreffende de uitlegging van art. 30 van de N.G.B. over de plaats van het diakenambt t.o.v. de ouderlingen, is een zaak waar Utrecht nog niet uit is. Zij gaat met het advies van diverse afgevaardigden accoord om dit verder landelijk in studie te brengen.

De afgevaardigden van Utrecht concluderen uit het gesprek dat er geen bijbelse tegenargumenten zijn aangedragen. Daar wordt tegenover gesteld dat er in de tot nog toe verschenen geschriften en de discussie daarover wel degelijk schriftuurlijke tegenargumenten worden aangevoerd. Een aantal afgevaardigden acht deze conclusie daarom voorbarig.

Na de vergadering gehoord te hebben wordt geconcludeerd dat de afgevaardigden van Utrecht voldoende reactie hebben ontvangen. Zij zullen zich hierover beraden.

In de rondvraag rapporteert ds v. Leeuwen over zijn ervaringen als lid van de Raad van toezicht en advies van de Theologische Studiebegeleiding en geeft tevens een toelichting op de financiële situatie.

Voorts wordt medegedeeld dat het af-

scheid van ds Van Ommen in Bunschoten zal plaatsvinden op zondag 11 juli a.s. om 9.30 uur in de morgendienst.

De kerk van Bilthoven zal de regio daar vertegenwoordigen.

De volgende vergadering wordt vastgesteld op 15 juli a.s. om 8.00 uur te Breukelen.

Na het zingen van ps. 145:1 gaat br. Koelewijn voor in dankgebed en wordt de vergadering gesloten.

Namens de kerken in de regio,
P. J. Rietkerk, Doorn

nieuws uit breder kring

Chr. Geref. Evangelisatie — Een van de mogelijkheden om met anderen te delen in het evangelie is evangelisatiewerk op de camping. Ook dit jaar is daartoe weer volop de gelegenheid. Wat is het fijn dat er in de kerken heel wat jonge mensen zijn die zich voor dit werk beschikbaar willen stellen. Zij zien terecht in dat tot een evangeliserende levenshouding, die het koninkrijk van God met zich meebrengt, ook dit werk behoort. Maar voor een goede gang van zaken zijn ook mensen van hogere leeftijd onmisbaar in dit werk daar zij meer levenservaring hebben.

In verband met de vakantiespreiding worden mensen gevraagd voor de periode juli en augustus. Evenals in voorgaande jaren kunt u zich voor dit werk opgeven bij evangelist J. O. Schouten. Zodra hij uw aanmelding heeft ontvangen wordt u door hem een formulier toegestuurd waarop u uw wensen ten aanzien van tijdvak en plaats kunt vermelden.

Ik hoop dat velen van u aan deze oproep gehoor zullen geven zodat br. Schouten veel reacties zal ontvangen.

Zijn adres is: J. O. Schouten, v. Vosbergenlaan 16, 1701 AR Heerhugowaard, tel. 02207-13176.

Christelijke Stichting voor Steun aan Vervolgden

Op 15 mei 1982 werd in Groningen de

Christelijke Stichting voor Steun aan Vervolgden opgericht.

De Stichting stelt zich ten doel:

1. zich in te zetten voor en te streven naar vrijlating van mensen die vanwege hun politieke of godsdienstige overtuiging vervolgd worden of gevangen zitten, mits zij geen geweld gebruikt of gepropageerd hebben.
2. de stem van de vervolgte christenen in de vrije wereld te laten klinken.
3. publiek protest aan te tekenen tegen alle vormen van onmenselijke behandeling van hen die vanwege hun politieke of godsdienstige overtuiging gevangen zitten.

De Stichting tracht haar doel o.a. te bereiken door het verzamelen van handtekeningen onder verzoeken om vrijlating van vervolgd. Deze handtekeningen worden aangeboden aan de autoriteiten van de desbetreffende landen. Verder wil de Stichting de christenen in Nederland oproepen medeleven te tonen in woord en daad met allen die wegens hun politieke of godsdienstige overtuiging vervolgd worden of in hun godsdienstuitoefening gehinderd worden.

Grondslag van de Stichting is de Bijbel als het onfeilbare en door de Heilige Geest geïnspireerde Woord van God.

Uitgangspunt van de Stichting is: alle mensen zijn schepselen van God en hebben recht op vrijheid van geweten en op behandeling overeenkomstig de normen die ons worden voorgehouden in Gods Woord.

De Stichting voert momenteel een handtekeningenactie ten gunste van de Tsjechische dissident Vaclav Benda, die behoort tot de groep Charta '77.

Ook was hij actief betrokken bij de oprichting van het Comité voor de verdediging van de onrechtvaardig veroordeelden.

Op 22 oktober 1979 werd hij veroordeeld tot 4 jaar gevangenisstraf.

Bij de Stichting (Postbus 17, 9700 AA Groningen) kunnen handtekeningenlijsten voor deze actie aangevraagd worden.

Het bestuur van de Stichting is als volgt samengesteld:

Drs J. G. van der Land, Groningen, voorzitter;
H. Baan, Groningen, secretaris;
K. Bakker, Groningen, penningm.;
F. Brouwer, Groningen, bestuurslid.

Afscheid voorzitter „De Vijverberg” — Op maandag 28 juni 1982 hoopt ir. J. v. d. Graaf, na 10 jaar voorzitter te zijn geweest van het bestuur van de Gereformeerde Sociale Akademie „de Vijverberg” te Ede, afscheid te nemen van de akademiegemeenschap.

De afscheidsbijeenkomst, voorafgaand aan de receptie, zal plaatsvinden in „De Open Hof”, Hoflaan 2 te Ede. Aanvang 14.30 uur.

De hoofdmoot van de bijeenkomst zal bestaan uit een inleiding van het ex-bestuurslid prof. dr. W. H. Velema uit Apeldoorn over het thema: „de Geref. Gezindte en Welzijn” en een toespraak van de scheidende voorzitter over: „Wil het wel zijn in de toekomst”.

Allen die zich op een of andere wijze verwant voelen met de akademie zijn van harte welkom.

Redactieleden:

Ir. A. W. Biersteker;
T. Hoekstra
Ds. H. de Jong;
Mr. dr. J. Meulink;
D. W. L. Milo;
Ds. E. R. Postma;
Drs. W. G. Rietkerk

Adres van de Redactie:

Ds. K. Muller,
Riouwstraat 59,
1521 SC Wormerveer
Tel. 075-282589

Kerknieuws en berichten over kerkelijke/christelijke activiteiten te zenden naar:

„Kerknieuws Opbouw”,
Brugakker 36 22,
3704 LP Zeist
Tel. 03404-50278

Advertenties en druk:

Drukkerij „Steenbergen”,
Nooitgedacht 3,
3701 AL Zeist
Tel. 03404-22452

Advertentieprijs:

40 ct per mm.
familieberichten
35 ct per mm.
Advertenties inzenden tot
dinsdagmorgen 10.00 uur.

Administratie-adres:

Kon. Wilhelminalaan 38,
3956 TD Leersum
Tel. 03434-4288

Abonnementen:

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen: uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementenprijs:

f 40,— per jaar of f 21,— per halfjaar.
Buitenland f 45,— p. jaar of f 60,— per luchtpost.
Gironr. 404945 t.n.v.
Geref. Persver. Opbouw,
Dr. Schaepmanlaan 71,
2104 VC Heemstede.
Tel. 023-285825.

Ref. Bijbelschool Zeist — Op vrijdag 25 juni a.s. zal de sluiting plaatsvinden van het cursusjaar 1981-1982 van de Reformatorische Bijbelschool te Zeist.

Aan hen die afstuderen zal het Getuigschrift worden uitgereikt. Deze uitreiking zal plaatsvinden in de aula van de Chr. L.T.S., Graaf Adolflaan 4 te Zeist. Aanvang 19.45 uur.

De afstuderenden, die het Getuigschrift van de 3-jarige opleiding ontvangen zijn: Marcel Bourgeois, Jaap Feenstra, Stef Fuite, Ellen van Ginkel-Beijer, Johan Hiddink, Bert de Jong, Sarien Karreman, Hannah Looijenga, Carla Mensinga, André Mulder, Ate Tjoelker, Joke Verboom-Schotanus, Henk IJmker.

Verschillende van deze studenten hebben al een baan gevonden in kerkelijk of evangelisatiewerk of in het godsdienstonderwijs. Enkelen van hen bereiden zich voor om te worden uitgezonden als zendingswerker. Een paar zoeken nog een baan.

Degenen die de 1-jarige Vormingskursus afsluiten zijn: Willemina Aman, Grietje van der Bent, Geertje Blok, Corrie Dusseljee, Trudy Elderhuis, Sijda Groen, Tineke Grunewald, Ditha Karssen, Henk ter Keurs, Dineke Knol, Tineke Romein, Joke Smits, Wingerien Solle, Arja Stellingwerff-van de knijff, Willy Vossenstein, Corrie de Vries.

5 studenten uit deze groep hebben besloten de 3-jarige opleiding te volgen.

Christen-ouders en medezeggenschapsraden — Het bestuur van de VOCO (Vereniging van bij het Onderwijs betrokken Christen-Ouders), roept alle christen-ouders die het bijbels karakter van het christelijk onderwijs willen be-

waren, op, ruime aandacht te schenken aan de zaak van de medezeggenschapsraden die binnenkort aan alle scholen zullen komen.

Het is met name van belang erop te letten hoe de kandidaatstelling voor de medezeggenschapsraden geregeld zal worden.

Voor 1 augustus 1982 dienen voorlopige medezeggenschapsraden gekozen te worden.

Van kandidaten voor de voorlopige raden mag volgens de wet op de medezeggenschap in het onderwijs (art. 24.4) alleen gevraagd worden dat zij verklaren de grondslag en de doelstellingen van de school te respecteren.

In deze situatie, die door de wet nu eenmaal zo geregeld is, vraagt de VOCO aan de christen-ouders erop toe te zien dat de schoolbesturen bij het vaststellen van een reglement voor de voorlopige raad een positieve omschrijving geven van de term „respecteren”.

De VOCO bepleit dat deze term omschreven wordt als: zo eerbiedigen dat men zich zonodig erdoor zal willen laten corrigeren, en dat de kandidaten aanvaarden dat de grondslag en de doelstellingen van de christelijke school metterdaad functioneren.

Uiterlijk een half jaar na de verkiezing van de voorlopige raad, dienen de schoolbesturen voorstellen te doen voor het reglement van de definitieve raad.

Daarbij dient men acht te geven op de volgende zaken:

1. dat in het reglement van alle kandidaten voor de definitieve raad geëist wordt dat zij schriftelijk verklaren, voorafgaand aan de kandidaatstelling, de grondslag en de doelstellingen

van de school te onderschrijven.

Dit is geheel in overeenstemming met wat de wet toelaat. (art. 4.11.).

2. dat in het reglement t.a.v. de aard van de medezeggenschap duidelijk bepaald wordt dat t.a.v. alle zaken die te maken hebben met de identiteit van het christelijk onderwijs, alleen voorafgaand advies van de raad nodig is, maar dat het schoolbestuur de eindbeslissing over deze zaken behoudt.

De VOCO vraagt aan alle christen-ouders om in de komende maanden t.a.v. de genoemde zaken waakzaam te zijn en deel te nemen aan de verkiezing voor de leden van de voorlopige medezeggenschapsraad. De VOCO roept de christen-ouders op om daarbij een bewuste keuze te doen voor een kandidaat waarvan duidelijk is dat deze de grondslag van het christelijk onderwijs wil helpen bewaren en naleven. Daartoe kunnen ouders zo nodig ook gesprekken voeren met de kandidaten, zodat men goed weet op wat voor een kandidaat men zijn stem uitbrengt.

Verder bepleit de VOCO om in het reglement voor de voorlopige raad een artikel op te nemen waarin bepaald wordt dat de medezeggenschapsraad in zijn werkzaamheden gebonden is aan de grondslag van de school en aan het bevelen van de doelstellingen die voor het christelijk onderwijs in de statuten van de schoolvereniging genoemd worden.

Nadere inlichtingen over deze zaken kan men verkrijgen bij: Secretariaat VOCO, Postbus 8045, 9702 KA Groningen.

In Jezus ontslapen mijn innig geliefde man, mijn lieve vader

HANS DE VRIES

in leven dienaar van het Woord Gods

in de leeftijd van 54 jaar.

ANNEMARIE DE VRIES-VAN DIJK
THEODORA DE VRIES

8081 VH Elburg, 13 juni 1982
Passestraat 1

*„De vrijgekochten van Jahweh
zullen juichend in Sion terugkomen,
een krans van onvergankelijke vreugde op hun hoofd;
Overstelpende blijdschap zal hun deel zijn,
maar zuchten van verdriet zal voorgoed verleden tijd zijn.”*
Jesaja 35 : 10

De begrafenis zal plaats vinden a.s. vrijdag 18 juni 1982 om 12.00 uur op de algemene begraafplaats aan de Bovenweg te 't Harde.

Er is een samenkomst om 10.45 uur in de Gereformeerde Kerk aan de Vrijheidsstraat te Elburg.

Gelegenheid tot condoleren na afloop van de begrafenis in bovengenoemde kerk.

De kerkeraad van de Nederlands Gereformeerde Kerk te Nijverdal deelt U met droefheid mede, dat op zondag 13 juni 1982 is overleden

Ds H. de Vries

Van 5 september 1965 tot 1 februari 1969 was hij predikant van onze gemeente. Ondanks zijn toen al slechter wordende gezondheid was hij werkzaam in de wijngaard van zijn hemelse Vader met een inzet, die zijn krachten vaak te boven ging. Op 1 februari 1969 was hij vroegtijdig genoodzaakt afscheid te nemen van zijn levenswerk. Wij gedenken hem met grote dankbaarheid.

Wij bidden zijn vrouw en dochter Gods kracht en nabijheid toe.

De kerkeraad,
G. J. Lingeman, 2e praeses
S. van den Hout, scriba

Door annulering wegens ziekte vrijgekomen een volledig geoutilleerde

**BENEDENETAGE VAN EEN
ZWITSERS CHALET,**

met terras, zithoek, eethoek en een slaaphoek voor 2 tot 4 personen, in Grächen, gelegen in het zonnige en warme gedeelte van Wallis.

Te huur van 7 tot 28 augustus. Spoedige beslissing gewenst.

Inlichtingen: Tel. 01892-3614.

Voor al uw

handels- en familiedrukwerk - boeken folders enz.

is uw adres

DRUKKERIJ „STEENBERGEN”
Nooitgedacht 3 — 3701 AL Zeist